

- **שם המחקר:** בחינת שילוב תלמידים עם מוגבלות שכלית התפתחותית בישראל: מאפיינים עיקריים ומידת שביעות הרצון של הצוות החינוכי, של התלמידים ושל הוריהם
- **שנה :** 2019
- **סוג מחקר :** מחקר
- **מס' קטלוגי :** 890-68-2018
- **שמות החוקרים:** פרופ' עתי ציטרון וד"ר רינת פניגר-שאל
- **רשות המחקר:** החוג לתיאטרון, אוניברסיטת חיפה

תקציר מנהלים

מחקר זה נערך בסיוע מענק מקרן שלם.

תמצית

המחקר בדק והעריך את התרומה של עבודת שני ליצנים טיפוליים באשכול גנים לילדים עם מש"ה במסגרת משחק חופשי ואינטראקטיבי ברוח שטות (משחק ליצני). ההערכה התמקדה ביכולות המשחקיות, החברתיות, ובמעורבות הרגשית של הילדים. בהתבסס על תוצאות חיוביות ממחקר גישוש מ-2015-16, תוגברה עבודת הליצנים בקבוצת המחקר (הוכפל מספר המפגשים לפעמיים בשבוע) אך לא בקבוצת הביקורת. נבחנו גם חשיבותה של יצירת סביבה תומכת ומיומנת בעקבות הכשרה של צוותי הגן (גננות וסייעות) והורי הילדים בטכניקות של משחק חופשי ומהנה עם הילדים. תוצאות המחקר מדגימות שיפור ניכר ביכולות המשחקיות של הילדים וכן השפעה חיובית על משחק אינטראקטיבי של ההורים עם ילדיהם ועל גישת הגננות למשחק ליצני בעקבות פעילות הליצנים.

תקציר

מחקרים מהשנים האחרונות מבססים את ההוכחות לעילותה של ליצנות רפואית כמקצוע פרא-רפואי. בהתבסס על תוצאות חיוביות של מחקר גישוש, בדק המחקר הנוכחי את האפשרות להרחיב את שדה הפעולה של הליצנים אל מחוץ לבית החולים, למוסד של החינוך המיוחד. השערת המחקר היתה שליצנים רפואיים (מעטה, ליצנים טיפוליים) עשויים לשפר את היכולות המשחקיות של ילדים עם מש"ה ועל-ידי כך לתרום להתפתחותם החברתית-רגשית. שני ליצנים עבדו במשך חצי שנה, פעמיים בשבוע, חצי שעה בכל פעם, עם 47 ילדים באשכול גנים של ילדים עם מש"ה בגילאים 3-7. בקבוצת הביקורת, הם פעלו חצי שעה, פעם אחת בשבוע, במשך שלושה חודשים בלבד. כל ההתערבויות הליצניות תועדו ע"י שתי מצלמות וידאו. הסרטונים נבדקו וקודדו, תוך שימוש במבחן לניתוח משחקיות (Test of Playfulness - ToP; Bundy, 2010) ככלי תצפית. בנוסף, הליצנים דיווחו בכתב בשאלון מובנה על כל יום פעילות, וגם רואיינו בתום תקופת המחקר. מידע נוסף נאסף מראיונות עם הגננות וההורים - לפני תחילת המחקר, במהלכו, ובסופו - כדי להעריך אם ניכרו שינויים בהתנהגות הילד, ואת ההשפעה האפשרית של הליצנים על הצוות המלווה. כל אלה העלו, שהתרומה החיובית של עבודת הליצנים ניכרה בכל המדדים ואצל כל הילדים, אולם לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין השיפור בקבוצת המחקר לשיפור בקבוצת הביקורת. במהלך המחקר התקיימו גם הרצאות, סדנאות ומפגשי שיח עם הגננות, מהם עלה שהשפעתה החיובית של פעילות הליצנים בגנים חרגה לעתים מהמפגשים עצמם וניכרה גם ללא נוכחותם בגנים, הן בהתנהגות הילדים, והן בכלים המשחקיים

שרכשו הגננות והסייעות. התקיימו סדנאות משחק ליצני גם להורים, ונמדד שיפור משמעותי ביכולתם לשחק עם ילדיהם בעקבות השתתפותם בסדנאות.

שיטת המחקר

אוכלוסיית המחקר: 47 ילדים עם מש"ה בגילאי 3-6 (טרם בית ספר) באשכול גנים פלורה בחיפה. מערך המחקר: המחקר תוכנן במתכונת (wait-list design) (Horner et al., 2009) שתי קבוצות של כ- 25 ילדים כל אחת השתתפו במחקר. כלי המחקר:

- שאלון אבחון התנהגות מסתגלת: The Vineland Adaptive Behavior Scales בגרסה שמיועדת לגננות (Vineland Adaptive Behavior Scales. Teacher Rating Form Manual Sparrow, Cicchetti, & Balla, 2006).
- מבחן משחקיות (Test Of Playfulness- TOP) (Bundy, 2000) לבחינת יכולת המשחקיות של הילדים בגיל 6 חודשים עד 18 שנים באמצעות תצפית.
- סולמות זמינות רגשית להערכת אינטראקציה מטפל-ילד, Emotional Availability Scales (Biringen, Robinson & Emde, 1998) (EAS) מיועדים להעריך את איכות האינטראקציה של ילד ומטפל (הורה או גננת).
- קבוצת מיקוד ומעגלי שיח. בנוסף לשימוש במדדים כמותניים נהלנו קבוצת מיקוד, ראיונות חצי מובנים ומעגלי שיח.

ממצאים עיקריים ודיון

בשנים האחרונות זוכה מקצוע הליצנות הרפואית לתמיכה אמפירית ניכרת, שמעידה על התרומה החשובה שיש לו עבור ילדים ומבוגרים, בעיקר בבית החולים (Sivaramakrishnan, 2016 & Sridharan). במחקרנו, הבאנו את הליצנות לעולמם של ילדים עם מש"ה. בדקנו את ההשפעה של מפגשים ליצניים על הילדים בתוך הגן ועל סביבתם: הגננות וההורים. ממצאי המחקר מראים שכניסת הליצנים לאשכול הגנים השפיעה לטובה על האווירה באשכול הגנים, ותרמה למרכיבי הפעילות בגנים ולשיפור ביכולות החברתיות-רגשיות של הילדים והמלווים אותם. למרות שמשחק הוא פעילות משמעותית בהתפתחות ילדים ובתחושת הרווחה שלהם (Golinkoff, Hirsh-Pasek & Singer, 2006); ישנה מעט מאוד התייחסות בספרות המקצועית לנושאי משחק ומשחקיות בהקשר של ילדים עם מש"ה. מהמעט שנחקר עולה כי לילדים עם מש"ה יש מגוון קשיים גם בהקשר של משחק, בהשוואה לילדים עם התפתחות תקינה (Hanzlik, 2000 & Hamm, 2006; Okimoto, Bundy & Margalit, 2012; & Al-Yagon). ניתן לשער שהסיבה לכך היא שמרבית מאמצי ההורים ומערכת החינוך מושקע בלמידה ופיתוח מיומנויות לקידום הילדים (Mistrett, 1996 & Lane).

תוצאות מחקרנו הראו כי ילדים עם מש"ה, ביניהם ילדים עם רמת תפקוד נמוכה מאוד, יכולים להיות מעורבים במשחק חופשי, להנות מכך, להשתפר ולהתפתח ואף להראות, במסגרת המשחק החופשי, יכולות שלא הצליחו לבוא לידי ביטוי או להתפתח בהקשר חינוכי או טיפולי אחר.

הקשר בין רמת התפקוד לרמת המשחקיות מראה, על-פי התוצאות, כי ילדים ברמת תפקוד נמוכה מראים רמת משחקיות נמוכה יותר. ממצא זה נתמך על-ידי מחקרים קודמים (Hanzlik, & Hamm, 2006; Okimoto, Bundy & Margalit, 2012). יחד עם זאת, מצאנו שהשיפור במשחקיות אינו קשור לרמת התפקוד של הילד. ילדים עם מש"ה בתפקוד

נמוך, כמו ילדים בתפקוד גבוה, יכולים לשפר ולהיות מעורבים ב"שיוף" היכולות המשחקיות שלהם בלי קשר לרמת התפקוד שלהם. כלומר ילדי אשכול הגנים, על יכולותיהם השונות, הצליחו להנות מהאינטראקציה עם הליצנים ותוך כדי כך, לשפר את יכולת המשחק שלהם ואף להראות יכולות שלא נראו בהקשר אחר. כלומר ניתן לשפר את המשחקיות של ילדים עם מש"ה במידה דומה, הן אצל ילדים עם תפקוד גבוה והן אצל ילדים עם תפקוד נמוך. הליצנים מביאים ארגז כלים עשיר ומגוון שבמרכזו ישנה גמישות רבה, ולכן הם הצליחו, כך לפי התצפיות ודיווחי הגננות, ליצור מפגש משחקי ייחודי גם עם ילדים בעלי תפקוד מאוד נמוך, ללא יכולת תקשורת ורבליית ועם מוגבלות תנועתית. אנו מזהים כמה עקרונות שמאפיינים את עבודת הליצנים כייחודית:

1. מרכזיותו של המפגש: הדבר העיקרי שמוביל את הליצנים הוא הרצון ליצור מפגש עם הילד, וזאת על אף הקושי לתקשר, ולהתבטא.
 2. עיקרון ההובלה על-ידי הילד: בדומה לעקרונות הטיפוליים של גרינספאן (Greenspan, Wieder, & Simons, 1998), הליצנים פוגשים את הילד ברמה שלו, לוקחים את הרעיונות למשחק מהילדים עצמם, ומאפשרים לילדים להוביל אותם.
 3. יצירת משחק חופשי וזורם ללא אג'נדה חינוכית: רבות נכתב על המשחק החופשי וחשיבותו עבור ילדים (Hirsh-Pasek, 2009), אך הספרות בנושא משחק חופשי וילדים עם מש"ה חסרה. במוקד המשחק של הליצנים עם הילדים נמצאות הזרימה, ההנאה, המפגש, וחקירה משותפת של מרחב המשחק, ללא אג'נדה חינוכית. מתברר, שדווקא בשל כך, התגלה אצל הילדים שיפור בתחומי החיברות והביטוי הרגשי, ולעיתים, גם ביכולות התנועה הפיזית, התקשורת הורבלית, ועוד.
 4. שימוש בהומור וצחוק: גם נושא זה אינו מקבל מספיק נראות בספרות המקצועית, אך מהחווייה של המשתתפים במחקר (ילדים, הורים, וצוות הגנים) ניכר כי זהו מרכיב משמעותי במפגש עם הליצנים, שתורם לא רק להנאה, אלא גם להנעה ולשיתוף פעולה, ומבדיל את המשחק הליצני מפעילויות אחרות בגנים.
 5. היפוך הסטטוס/ ההיררכיה: המבוגרים שעובדים עם הילדים בגן נפגשים אתם מעמדה (סטטוס) עליונה כלפיהם. הליצנים, לעומת זאת, מגיעים מעמדה שווה ואף נחותה מזו של הילדים. הם מציגים עצמם כמגוחכים ומטופשים, חסרי אונים שזקוקים לעזרת הילדים בביצוע משימות פשוטות. עמדה זאת באה לידי ביטוי לא רק בדיאלוג עם הילדים, אלא ממש באופן פיזי, כשהליצנים לא פעם זחלו על הריצפה ונמצאו בעמדה נחותה ביחס לילדים. עמדה זאת, שמאתגרת את ההיררכיה המוכרת לילדים, מעצימה אותם ומציגה פוזיציה יוצאת דופן, במיוחד עבור ילדים עם מוגבלויות, שחווים נחיתות מעצם מוגבלותם.
- את הייחודיות הליצנית של משחק הומוריסטי חופשי ומהנה ידעו לנצל גם ההורים שהשתתפו בסדנאות. מהתוצאות עולה, שבעקבות ארבעה מפגשי סדנת משחק ברוח ליצנית שינו ההורים באופן משמעותי את תפיסותיהם לגבי חשיבות המשחק ורצונם לשחק עם ילדיהם. חלקם אף הראו שינוי משמעותי מיד בתום הסדנאות בדרך בה שיחקו עם ילדיהם (הודגם בהשוואת סרטוני התיעוד לפני ואחרי הסדנה). החשיבות הרבה של קבוצות התערבות להורים עם ילדים עם מש"ה נתמכת לא פעם במחקרים (Guralnick, 2017), אך קידום האינטראקציה המשחקית עבור ההורים אלו לא קיבל התייחסות מחקרית עד כה. לכן, למרות שמעט הורים השתתפו בסדנאות, אנו רואים בהן חידוש משמעותי, ובממצאים שהתלוו אליהן תרומה חשובה, שמבהירה את חשיבות המשחק לא רק עבור הילדים, אלא גם עבור ההורים. כך מתרחב מעגל המשחק הליצני אל מחוץ לגבולות הגן ולמועדים המוגבלים יחסית של המפגשים עם הליצנים עצמם, ומתאזרח גם בבית, לטובת הילדים ויחסייהם עם ההורים.

בדומה לכך, ההשפעה של הליצנים על צוות הגן הייתה ניכרת, כפי שעולה מדיווחי הגננות. נראה כי בתוך ההקשר הדידקטי, במפגש עם ילדים שבמרכז המוגבלות שלהם עומד קושי קוגניטיבי, המשחק הליצני הביא משהו ייחודי וחשוב. מדיווחי הגננות עולה, שהמפגש עם הליצנים תרם לאווירה בגן, לשיתוף הפעולה ולתפקוד של הילדים, אך בנוסף הוא עורר בגננות השראה לגבי המפגש שלהן עם הילדים - אלו משחקים ניתן לשחק איתם, איך לשחק איתם, ואיך עשוי המשחק הליצני לתרום לתפקוד ולהתפתחות שלהם.

מסקנות

המחקר בדק את תרומתם של הליצנים הטיפוליים ליכולות המשחקיות של ילדי הגנים, בהתמקדות על כישורים חברתיים ורגשיים. התוצאות, שנבדקו בכלים מגוונים, מוכיחות שהתרומה משמעותית מאד, והשיפור ביכולות אלו הוא בעל השלכות חיוביות על מצב הרוח הכללי בגנים, הן של הילדים, והן של צוות הגנים, ועל קשת התנהגותית רחבה אצל הילדים: הם שמחים יותר, מגלים סבלנות וסובלנות רבות יותר, מסוגלים להתעניין בנעשה סביבם, להתאפק -- גם כשהם מתלהבים מהמשחק -- עד שיגיע תורם, ולבטא רגשות מגוונים. בגן החינוך המיוחד, שבמרכז עומדים סדר, משמעת וארגון, הליצנים הביאו רוח ייחודית של שטות, אי-סדר והנאה (זמניים, ובגבולות בטוחים), ונראה כי אלו חשובים לא פחות.

ממסקנות המחקר עולה כי נראה שיש מקום להנהגת ליצנות טיפולית בגני ילדים של החינוך המיוחד כחלק בלתי נפרד מהמערך החינוכי-טיפולי. בנוסף, המחקר מפנה זרקור אל תרומת האיכויות הליצניות בגנים המיועדים לילדים עם מ"ה. איכויות אלו ניתן ללמד ולפתח אצל צוותי הגנים וההורים באמצעות השתלמויות וסדנאות.

המלצות למחקרי המשך

מחקרי המשך יכולים לתת מענה לכמה ממגבלות המחקר שלנו. ההשערה העיקרית של המחקר בדבר התרומה הייחודית של המפגש הליצני לילדים אוששה אמנם, אולם סוגיית תגבור ההתערבות הליצנית יחסית למחקר הגישוש הוכחה רק באופן חלקי. לא הצלחנו להוכיח, ברמת הנתונים הסטטיסטיים, שהילדים שקיבלו התערבות "כפולה" מבחינת מספר המפגשים (פעמיים בשבוע) ואורך ההתערבות (שישה חודשים), נתרמו יותר מאשר הילדים שקיבלו רק מחצית מההתערבות (פעם בשבוע, שלושה חודשים). במחקר הנוכחי השתמשנו ב-wait-list design, כך שבקבוצת הביקורת התחילה ההתערבות הליצנית שלושה חודשים אחרי שהתחילה בקבוצת המחקר, כלומר שלושה חודשים אחרי תחילת שנת הלימודים. מערך זה נבע בעיקר משיקולים של המערכת החינוכית בה נערך המחקר. ניתן לשער שאחרי שלושה חודשים בגן, קבוצת הביקורת כבר התרגלה למסגרת החינוכית והיתה מוכנה יותר למשחק הליצני. יתכן שהרמה המשחקית הגבוהה יחסית שהפגינה בנקודת ההתחלה ובמפגשיה הראשונים עם הליצנים נבעה מכך. יתכן גם שבשלושת חודשי העבודה הראשונים עם קבוצת המחקר, צברו הליצנים הטיפוליים ניסיון וביטחון עצמי (הם קיבלו במהלכם משוב ממנחה מקצועי ומתרפיסטיות בגן), וכך הגיעו לעבודה עם קבוצת הביקורת בשלים יותר ואיפשרו לה מלכתחילה יכולות משחקיות גבוהות יותר. מחקר המשך יכול לקחת בחשבון משתנים אלה, ולבנות מערך מחקר שיקח אותם בחשבון.

שאלה חשובה נוספת שיכולה להיבחן במחקרי המשך היא השפעת הליצנים על הילדים מעבר למפגשים עצמם, גם בחיי היומיום בגנים ובבית. שאלה זו קיבלה תשובות חלקיות במחקר הנוכחי - כולן חיוביות - אולם לא עמדה במרכז המחקר.

מגבלה נוספת היתה המספר הקטן של ההורים בסדנאות, שאינו מאפשר מסקנות מכלילות לגבי יעילותן של הסדנאות. המספר הנמוך מייצג את הקושי בגיוס הורים לילדים עם מש"ה להשתתפות בפעילויות שמתמקדות בהם עצמם. ניתן לשער כי הסיבות לכך הן טכניות (כפי ששמענו מהרבה הורים שרצו להשתתף בסדנא - בעיקר הקושי להתפנות ממטלות העבודה והבית) וגם נפשיות (ההורים מהססים לשים את עצמם במרכז של תוכנית טיפולית). בעתיד ניתן לחשוב על סדנאות שייתנו בו זמנית מענה טכני לילדים כך שההורים יוכלו להתפנות לפעילות.

- [לפריט המלא](#)
- [למאגר המחקרים של קרן שלם](#)
- [למאגר כלי המחקר של קרן שלם](#)